

67-72-22/1
10.05.2024

ВІДГУК

офіційного опонента - доктора юридичних наук, професора
ДОЛИНСЬКОЇ Марії Степанівни,

на дисертацію КОВНОГО Юрія Євгеновича

«Державна етнонаціональна політика в Україні: теоретико-правове дослідження», що подана на захист до спеціалізованої вченої ради Д. 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дослідження.

Дослідження державної етнонаціональної політики в Україні має велику актуальність та затребуваність, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень країни. Розуміння та аналіз політики, спрямованої на регулювання етнонаціональних відносин, є ключовим для визначення шляхів покращення міжетнічного співіснування, зміцнення демократії та прав людини, а також підвищення стабільності та розвитку суспільства в цілому.

Для сучасної правової системи вивчення державної етнонаціональної політики України стає ключовим для гармонізації внутрішньополітичних стандартів з міжнародними нормами та стандартами Європейського Союзу, що допомагає Україні підготуватися до викликів європейської інтеграції, а також сприяє створенню сприятливого клімату для розвитку міжетнічної та міжконфесійної гармонії, яка є важливим аспектом європейських цінностей. Дослідження державної етнонаціональної політики допомагає також виявляти слабкі місця та проблеми у цій сфері, що є ключовим для подальшого удосконалення законодавства та практики управління. Враховуючи складність та важливість етнонаціональних відносин в Україні, дослідження цієї теми стає важливим кроком у напрямку побудови сучасної та демократичної держави, готової до інтеграції у європейський простір.

Також затребуваність розгляду обраної Юрієм Ковним проблематики знаходиться в межах гуманізації правових стандартів України. Вивчення державної етнонаціональної політики має велику вагомість для удосконалення права та демократії в Україні, а розуміння та аналіз політики, спрямованої на

регулювання етнонаціональних відносин, є ключовим для забезпечення рівних прав та свобод для всіх громадян, незалежно від їхньої етнічної чи національної приналежності.

Вивчення цього питання допомагає виявляти та розуміти основні проблеми та виклики, що стосуються етнонаціональних груп в Україні, такі як дискримінація, соціальне виключення, міжетнічні конфлікти тощо, дозволяючи розробляти та впроваджувати ефективні заходи та політики для їхнього вирішення та підтримки прав та інтересів усіх громадян.

Крім того, дослідження державної етнонаціональної політики сприяє розвитку демократичних інститутів та культури управління в Україні, створює основу формуванню толерантного суспільства, де кожен може вільно виражати свою етнічну та культурну ідентичність, а також брати активну участь у прийнятті рішень, які стосуються його життя та спільноти.

Відповіддю на зазначені потреби стало дисертаційне дослідження Ковного Юрія Євгеновича. Причому слід звернути увагу на той факт, що останніми роками у вітчизняній науковій площині спостерігалось чимало наукових праць, присвячених проблемам міжнародних аспектів взаємодії щодо статусу національних меншин, але вони здебільшого носили досить загальний та фрагментарний характер, у той час, як правові аспекти етнонаціональної політики стосовно всіх суб'єктів таких відносин вперше стали предметом спеціального комплексного дослідження на рівні дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Таким чином, можна зробити висновок про надзвичайну актуальність та своєчасність дисертаційного дослідження Ю.Ковного.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до положень, визначених у «Стратегії людського розвитку», що затверджена Указом Президента України від 14 травня 2021 року; стратегічних цілей, що містяться у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 року № 1155-р «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року»;

норм ЗУ «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» з відповідними змінами до деяких законів України щодо пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності від 12 січня 2023 № 2859-IX; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року №695; Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р.; Стратегії розвитку національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, що затверджена 26 березня 2021 р. № 12-21.

Узагальнення результатів відбулося в межах дослідної теми кафедри основ права України юридичного факультету ЛНУ імені Івана Франка «Історико-правові та порівняльно-правові аспекти реалізації принципу верховенства права» (№01117U001391).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій.

Ступінь обґрунтованості наукових висновків у роботі Ю. Ковного є дійсно високим, чому сприяла низка чинників.

Вражає складність та влучність методологічного інструментарію, який використано у роботі дисертантом, що виражається як у застосованих методологічних підходах, так і в конкретних методах наукового пізнання. Окремі методи є досить нетиповими для наукових праць зі спеціальності 12.00.01, однак, їх застосування збагатило роботу та зробило отримані результати більш влучними та обґрунтованими.

Використання спеціально-юридичної методології на третьому рівні дослідження виявилось надзвичайно цікавим підходом до аналізу проблеми етнонацполітики. Компіляторний метод дозволив автору систематизувати та узгодити різні джерела інформації, що надавало можливість отримати повний та об'єктивний погляд на ситуацію. Аксиологічно-правовий підхід, що дозволив оцінити етнонацполітику через призму цінностей, додав роботі глибини та

контексту. Порівняльно-правовий метод виявився особливо захоплюючим, дозволяючи авторові порівнювати законодавство, норми та практику різних країн та контекстів, що розширило горизонти дослідження. Метод контекстуального аналізу впливу права був інструментом для розкриття ключових аспектів функціонування етнонаціональної політики, що надавало можливість зрозуміти глибину проблеми. Використання методу юридичного дискурсу дозволило зробити висновки на основі обґрунтованого аналізу юридичних аспектів проблеми. Такий різноманітний та глибокий підхід до методології дослідження створив унікальну можливість для зроблення комплексного та об'єктивного аналізу проблеми.

Особливо яскраво у роботі використано метод правової компаративістики. Дослідник узяв до уваги досвід різних регіонів планети, включаючи країни Європи (Австрія, Албанія, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Велика Британія, Греція, Грузія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Польща, Північна Македонія, Словаччина, Словенія, Франція, Чехія, Чорногорія, Швеція, Швейцарія, Естонія, Угорщина), Північної Америки (Канада, США), Океанії (Австралія, Нова Зеландія), Південної Америки (Аргентина) і Близького Сходу (Туреччина). Аналізуючи правові практики цих регіонів, дослідник мав можливість зрозуміти широкий спектр підходів та різноманітність заходів, що застосовуються для врегулювання етнонаціональних відносин. Репрезентований міжрегіональний аналіз став важливою складовою дослідження, оскільки він дозволив виявити як загальні тенденції, так і унікальні підходи до вирішення проблем етнонаціональних відносин. Завдяки компаративному аналізу здобувач виявив, які стратегії та підходи ефективніші у вирішенні конкретних проблем етнонаціональних груп, при цьому вивчаючи законодавство, програми та практику різних країн, а також аналізують результати їхньої реалізації, дозволяючи уникнути можливих помилок, враховуючи досвід інших країн.

Звертає на себе увагу і джерельна база дисертаційного дослідження, в аспекті як кількості, так і якості. Так, загальна кількість джерел становить 910

найменувань, серед яких матеріали наукової періодики України та зарубіжних держав, спеціальні монографічні дослідження, нормативно-правові акти, документи наднаціонального характеру, а також матеріали юридичної практики.

Емпірична база, яку розробив автор, вражає своєю обширністю та глибиною аналізу. Проаналізувавши значну кількість національних правозастосовних актів, рішень Європейського суду з прав людини (у більш ніж 30 справах), а також міжнародних звітів і статистичних матеріалів, автор виявила суттєвий рівень обізнаності в предметній області. Особливо слід підкреслити результати опитування 570 респондентів, яке він проводив протягом трьох років з різними фокус групами. Цей масштабний дослід свідчить про велику ретельність та завзятість у дослідженні проблеми. Такий вражаючий обсяг і різноманітність джерел дозволяють авторові зробити обґрунтовані висновки та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо подальших кроків у вдосконаленні національної етнонаціональної політики.

Структурно та за своїм обсягом робота відповідає меті та завданням дослідження. Мету, у свою чергу, автором сформульовано у якості розв'язання науково-прикладної проблеми, що має важливе значення для правової науки та полягає у комплексному теоретико-правовому осмисленні державної етнонаціональної політики України шляхом аналізу правового статусу основних суб'єктів етнонаціональних відносин (корінних народів, національних меншин) та розроблення ефективного механізму гарантій захисту їх прав та законних інтересів, – що представляється вірним та доцільним для опрацювання.

Висновки за окремими розділами роботи формують загальну картину вирішення проблематики щодо предмету дослідження та складаються у цілісну концепцію, що й є кінцевою метою будь-якої дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Текст дисертації викладений чітко, лаконічно, грамотно, із дотриманням усіх законів формальної та діалектичної логіки. Усі структурні частини роботи пов'язані між собою.

Поняттєвий апарат використаний коректно та виважено, що також сприяло досягненню високого рівня наукового дослідження та сформульованим у ньому висновкам.

Достовірність і новизна положень та висновків, які виносяться на захист.

Достовірність результатів дослідження забезпечується його структурною будовою, методологічним та поняттєвим апаратом, джерельною та емпіричною базою.

Ковним Юрієм Євгеновичем розроблено комплекс пропозицій та рекомендації, які характеризуються високим рівнем новизни та аргументованості.

Найбільш цікавими з наукової точки зору видаються наступні тези та пропозиції акторки.

По-перше, слід позитивно оцінити запропоновану авторську класифікація принципів етнонаціональної політики (ст. 110-123 дис.), що є вкрай значущою та актуальною в контексті розвитку сучасного суспільства. Вона забезпечує важливий методологічний фундамент для аналізу та формулювання політичних та правових стратегій в сфері етнонаціональних відносин. Вказані принципи відображають глибокі цінності сучасного суспільства та становлять важливу основу для розробки та впровадження ефективних політичних та правових інструментів у сфері етнонаціональних відносин.

По-друге, заслуговує на повну підтримку теза про узагальнені цілі, які простежуються у формуванні сучасної етнонаціональної політики (ст. 99-100 дис.), відображають важливі аспекти конструктивного розвитку правової, демократичної держави. Вони є фундаментальними для забезпечення гармонійного розвитку суспільства, ґрунтуючись на принципах загальноновизнаних цінностей та національних ідей.

Перша ціль полягає в створенні умов для гармонійного розвитку народу, що ґрунтується на визнанні його цінності для держави. Це означає, що держава визнає народ як ключовий суб'єкт влади і забезпечує йому право на самовизначення та участь у прийнятті рішень, спрямованих на його розвиток. Друга ціль передбачає формування національної ідеї, що базується на високих національних і вселюдських цінностях. Вказана ідея консолідує народну спільноту, сприяючи збереженню та просуванню аксіологічних етнічних атрибутів на міжнародному рівні та визначенню рівності народу у глобалізованому суспільстві. Третя ціль полягає у розвитку самобутності та ідентичності нації, корінних народів і національних меншин, що проживають у державі, що передбачає формування толерантних форм взаємодії та комунікації між всіма суб'єктами етнонаціональної політики та передачу культурних здобутків майбутнім поколінням через збереження етнічно-національної спадщини.

Завершуючи, важливо відзначити, що ці цілі є не лише метою для правової політики, але й основою для побудови сучасного демократичного суспільства. Їх реалізація сприятиме створенню умов для гармонійного співіснування різних етнічних груп та підтримці національної самобутності. Прагнення досягти цих цілей не лише зміцнить етнонаціональну ідентичність, але й сприятиме побудові справедливого та толерантного суспільства, яке поважає права кожного індивіда, незалежно від його етнічного походження чи національної приналежності.

По-третє, унікальною є запропонована класифікація прав національних меншин, яка відображає важливі аспекти їхнього становища і взаємодії з державою, не лише систематизує права, які надаються національним меншинам, а й допомагає зрозуміти їхню сутність і значення для самої меншини та суспільства в цілому.

Перше напрямком, що спрямований на розширення можливостей участі національних меншин у соціально-політичному житті держави, відображає важливість активної участі меншин у прийнятті рішень та формуванні

політики, що стосується їхніх інтересів, що сприяє не лише рівноправному представництву, а й зміцненню демократичних засад в суспільстві. Другий напрямок, спрямований на збереження та захист етнічної та культурної ідентичності національної меншини, визнає важливість різноманітності культур та традицій у сучасному світі. Захист цих аспектів ідентичності допомагає зберегти культурне багатство та сприяє розвитку різноманітності в суспільстві. Третій напрямок, спрямований на захист меншин від вимирання та дискримінації, є фундаментальним для забезпечення прав людини та їхньої гідності та означає, що кожен член суспільства, незалежно від етнічної чи культурної належності, має право на захист від будь-якої форми дискримінації та насильства.

У цілому, ця класифікація є цінними та важливим інструментом для наукових досліджень і розробки політики, оскільки вона допомагає краще розуміти потреби та права національних меншин і спрямовує на захист їхніх інтересів у всіх сферах суспільного життя.

По-четверте, викликає зацікавленість запропоновані зміни до чинного законодавства у сфері захисту прав національних меншин відображають вагомий крок у напрямку комплексного удосконалення правової системи України. Цей інноваційний підхід включає в себе широкий спектр заходів з різних сфер життєдіяльності суспільства, з метою забезпечення більш ефективного захисту прав та законних інтересів представників національних меншин. Перш за все, запропоновані зміни до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» передбачають оновлення та уточнення визначення "національна меншина", а також створення норм про міжкультурний діалог, що сприятиме побудові взаєморозуміння та взаємоповаги між різними етнічними групами. Додатково, пропонується внести зміни до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», щоб забезпечити захист прав та інтересів представників національних меншин на місцевому рівні через створення громадських рад. Також важливим є доповнення Закону «Про Центральну виборчу комісію» щодо рівності представників національних меншин та залучення їх до консультаційних

процесів. Крім того, внесені зміни до інших законів, таких як «Про державну службу» та «Про громадські об'єднання», спрямовані на забезпечення рівного доступу до державних служб та формування добровільних об'єднань громадян, включаючи представників національних меншин. На нашу думку, такий комплексний підхід до удосконалення законодавства свідчить про велику увагу держави до захисту прав та інтересів національних меншин, а також про прагнення до побудови відкритого та інклюзивного суспільства, де кожен громадянин має рівні можливості та захист перед законом.

По-п'яте, цінними для науки і практики є пропозиції щодо удосконалення національної правової політики з питань становища ромів (ст. 308-330 дис.) представляють собою важливий крок у напрямку забезпечення більшого захисту їх прав та покращення їхнього соціального становища, вони відображають глибоке розуміння проблем, з якими стикається ромська громада, та вказують на необхідність системних змін у законодавстві та практиці. Особлива увага приділяється визнанню та боротьбі з антициганізмом, якому піддаються роми. Пропозиції щодо додаткового визначення цього поняття у "Стратегії-2030" та внесення змін до інших законодавчих актів свідчать про прагнення створити безпечне та толерантне середовище для цієї громади. Також важливим є підвищення доступності політичного участі ромів та захист їх виборчих прав. Ініціативи щодо змін у Виборчому кодексі спрямовані на забезпечення рівних можливостей у голосуванні для ромів, зокрема для неписьменних громадян. Крім того, важливими є заходи, спрямовані на покращення умов життя ромів, зокрема в галузі освіти, зайнятості та житлової інфраструктури. Пропозиції щодо створення програм інклюзії, підтримки підприємництва та розвитку житлового будівництва свідчать про реальний інтерес у вирішенні соціальних проблем, з якими стикаються ромські громади.

Загалом, запропоновані заходи представляють собою важливий крок у напрямку створення більш справедливого та інклюзивного суспільства, де права та інтереси кожного громадянина, незалежно від їхньої етнічної належності, отримують належний захист.

По-шосте, глибоким та нетривіальним є підхід щодо аналізу статусу корінних народів. З поміж іншого вагомою є пропозиція розширює список корінних народів, включаючи кримських татар, гагаузів, русинів, караїмів і кримчаків (ст. 409 дис.), що свідчить про уважність до потреб різних етнічних груп на території України та прагнення забезпечити їхнє визнання та захист у рамках законодавства. Указівка на корінні народи, які сформувалися на території Кримського півострова, зокрема кримські татари, кримські караїми і кримчаки, нагадує про важливість збереження їхньої історичної пам'яті та культурної спадщини.

Запропоновані зміни створюють юридичну базу для розвитку політики з підтримки та захисту прав цих народів, а також сприяють їхньому інтеграції в українське суспільство. Отже, вони відображають важливий крок у напрямку визнання різноманітності і культурної спадщини етнонаціональних суб'єктів на території України та забезпечення їхнього захисту та підтримки на державному рівні.

Окрім висловлених є багато елементів новизни з якими ми цілком погоджуємося та визнаєм необхідними для сучасної правової науки та практики.

Повнота викладу одержаних результатів.

Текст дисертаційної роботи повно та комплексно розкриває обрану тему дослідження, прогальність у предметі дослідження відсутня.

Можна констатувати, що зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Сама дисертація та її реферат оформлені у відповідності до вимог щодо наукових праць такого виду й рівня. Причому в рефераті повно та системно відображено наукові положення дисертації, які виносяться на захист.

Основні положення і результати дисертації викладено автором у 44 наукових публікаціях, з них одна одноособова монографія, 17 статей у наукових фахових виданнях України, 1 статті у наукових періодичних

виданнях інших держав, 4 статті у виданнях, що включені до наукометричних баз даних Scopus / Web of Science та 21 апробації результатів дослідження на конференціях та науково-практичних заходах. Можна з упевненістю констатувати, що повнота викладення наукових результатів у публікаціях автора є достатньою. Також хотілося б відзначити, що така кількість та якість наукових публікацій є вельми вагомим науковим доробком.

У дисертації та інших публікаціях Ковного Юрія Євгеновича не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень принципів академічної доброчесності.

Практичне значення одержаних результатів.

Результати дисертаційного дослідження мають суттєве практичне значення та покликані підвищити показники рівності, недискримінаційності та справедливості у вітчизняній правовій системі.

Обґрунтовані у дисертації узагальнення, висновки та пропозиції можуть бути використані у тому числі у правотворчому процесі у сфері правового статусу національних меншин, ромів, корінних народів та взаємодії суб'єктів етнонаціональної політики та при удосконаленні та вдосконаленні законодавства, що стосується їхніх прав та статусу. Запропоновані дисертантом правові норми допомагають забезпечити рівноправ'я, запобігти дискримінації та сприяти розвитку позитивних міжетнічних відносин на різних рівнях управління – як на міждержавному, так і на національному та регіональному рівнях.

Висновки дисертації мають велике значення для практики правореалізації в Україні, зокрема шляхом підвищення рівня обізнаності та правосвідомості всіх учасників правозастосовної діяльності стосовно міжнаціональних та міжетнічних відносин, а також заходів, спрямованих на протидію дискримінації за етнічною ознакою та поваги до національної самобутності етнонаціональних груп, можна покращити реалізацію прав індивідів та забезпечити більш справедливе та рівноправне суспільство.

У навчальному процесі дані дисертації можуть використовуватися під час викладання таких дисциплін, як "Теорія держави і права", "Конституційне право України", "Міжнародне право", "Правова глобалістика", "Міжнародний захист прав людини" та інших галузевих наук, що дозволить студентам отримати глибокі знання про основні принципи та інститути державного управління, а також розуміння сутності та значення етнонаціональної політики в сучасному світі, такий підхід сприяє формуванню кваліфікованих фахівців, які здатні аналізувати та вирішувати складні правові проблеми, пов'язані з етнонаціональними відносинами.

Слід зазначити, що усі впровадження підтверджено відповідними документами.

Дискусійні аспекти та зауваження до дисертації.

Якість дисертаційного дослідження Ковного Юрія Євгеновича не викликає жодних сумнівів, проте, як і будь-яка наукова праця, воно містить певну кількість дискусійних положень та моментів, які викликають питання, а саме.

1. Державна етнонаціональна політика важлива не лише у мирний, але й у воєнний час. Зокрема, у воєнний період вона набуває нових викликів та вимагає трансформації, оскільки конфлікти можуть поглиблювати етнічні та національні розбіжності. Доречно було б присвятити окремий розділ про роль державної етнонаціональної політики у воєнний час, що має важливе значення. Він може включати аналіз можливих етнічних конфліктів, заходів щодо профілактики та розв'язання таких конфліктів, а також стратегії підтримки та захисту прав етнічних меншин під час воєнних дій. Такий аналіз підкреслить важливість розуміння та врахування етнічного аспекту в управлінні кризовими ситуаціями, сприятиме підтримці етнічної гармонії та спільного мирного співіснування національних груп у період воєнних дій, що допоможе забезпечити стабільність та мирне врегулювання конфліктів у важкі часи для країни. Прикро, що дисертант уникнув комплексного аналізу вказаного аспекту.

2. Сучасне законодавство про національні меншини (спільноти) не дивлячись на свою відносну новизну вже підлягало суттєвому оновленню. Розгляд історичних етапів розвитку законодавства про національні меншини є важливою складовою аналізу державної етнонаціональної політики. Відомо, що законодавство щодо національних меншин та їх прав еволюціонувало протягом різних історичних періодів під впливом різного роду політико-соціальних обставин. Тому доречно було б провести етапізацію змін до чинного законодавства, що репрезентувало б пошуки нормотворцем оптимальної моделі правового регулювання для сучасної України.

3. Викликає виключно позитивні коментарі намагання дисертанта настільки повно та всебічно проаналізувати проблему з урахуванням різних суб'єктів етнонаціональних відносин. Проте було б доречно цілісно згрупувати правове регулювання. Зауваженням до дослідження є відсутність конкретизація цілісної Концепції етнонаціональних відносин, хоча у висновку під номером два автор сам зазначає, що обов'язковим елементом правової політики є цілісна Концепція (Стратегія) в окремій сфері правової політики (ст. 500 дисертації). Відсутність такої конкретної Концепції може ускладнити реалізацію планів і стратегій, а також унеможливити здійснення систематичних змін у відповідній сфері, таким чином, дослідження могло б стати більш ефективним, якщо було додано проєкт нормативного акту, що визначав мету, завдання і способи досягнення цілей у досліджуваній сфері правової політики.

Тим не менше, хотілося б ще раз наголосити на тому, що викладені вище зауваження мають суб'єктивний характер та не впливають на загальний висновок щодо дисертації в цілому.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

На підставі всебічного аналізу можна стверджувати, що рецензована робота розв'язує науково-прикладної проблеми, що має важливе значення для правової науки та полягає у комплексному теоретико-правовому осмисленні державної етнонаціональної політики України шляхом аналізу правового статусу основних суб'єктів етнонаціональних відносин (корінних народів,

національних меншин) та розроблення ефективного механізму гарантій захисту їх прав та законних інтересів, є особистими напрацюваннями автора та такими, що мають наукову цінність і неабияке значення для розвитку доктрини теорії держави і права.

Кінцевий висновок

Рецензована дисертація вирішує конкретну науково-прикладну проблему, містить положення, які раніше не виносилися на захист та є особистими напрацюваннями автора, мають наукову цінність і позитивне значення для подальшого розвитку концептуальних питань науки теорії держави і права.

За своєю актуальністю, науковим рівнем, новизною, практичним значенням дисертація «Державна етнонаціональна політика в Україні: теоретико-правове дослідження» відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою КМУ № 1197 від 17.11.2021 р., а її автор – Ковний Юрій Євгенович – заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

Доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету
внутрішніх справ

Марія ДОЛИНСЬКА

